

ských panovníků a za zmínku stojí i ojedinělý nález karolínského denáru z Prahy – Šárky. Za směnný prostředek velkomoravského období českých a slovenských dějin jsou považována nemonetární platidla – tzv. železné sekerovité hřivny, popřípadě i tkané šátečky, doložené archeologicky v 9. století a písemnými zprávami (relace Ibrahíma ibn Jakúba zřejmě z roku 961/2) až v 10. století v Praze. V první polovině 10. století dosvědčují funkci mince zejména v dálkovém obchodu ojedinělé nálezy bavorských denárů, nepřímo pak tzv. raffelstettenský celní sazebník z počátku 10. století

V době, kdy vznikal český stát Přemyslovců, a od přelomu 10. a 11. století, kdy si upevňovala své pozice i monarchie Arpádovců, mimo jiné i postupným podmaňováním slovenského území, se bývalé Československo stalo teritoriem, ve kterém obíhala jednak mince obou státotvorných dynastií, jednak sem pronikaly dálkovým obchodem mince z nejbližšího okolí. Byly to ražby německých, polských a posléze i rakouských mincoven. Mimoto se v průběhu dlouhých staletí feudální epochy, v důsledku proměnlivé dynastické politiky i feudální expanze měnily na delší či kratší dobu hranice českého státu. V tomto smyslu se ve 13. – 17. resp. 18. století staly dočasnými či trvalými částmi Království českého např. Chebsko, Kladsko, Lužice a Slezsko. Na všech těchto územích se v různých dobách razila v místních mincovnách platidla, která přicházela obchodem nebo formou zeměpanských platů do tradičního jádra českého státu. Vzhledem k tomu, že státně politicky byla tato území po určitou dobu jeho součástí, byla tu sice legální, nicméně mnohdy pro svou metrologickou i kvalitativní odlišnost ne vždy vítaným platidlem.

Vzhledem k tomu, že zmiňované platební prostředky, ražené ve zhořelecké, kladské a ve slezských knížecích mincovnách, nebyly projevem soustavného a organického měnového vývoje českého státu, není možné k jejich vývoji přihlížet. Obzvlášť od 17. století, kdy se vlivem integrační politiky habsburské absolutistické monarchie organizačně a posléze i technologicky unifikovala a centralizovala měna s těžištěm v Podunají. Po polovině 18. století neměla však mě-

nová unifikace, provázená odstraněním celních hranic uvnitř absolutistického státu, už ani zdaleka primární význam. Kritériem významu jednotlivých zemí se stával jejich ekonomický potenciál, určený v první řadě vývojem výrobních sil, intenzitou vnitřního obratu, velikostí zahraničního obchodu a tedy velikostí národního důchodu.

62) Denár, Boleslav I., (935–972), mincovna Praha, Ag, líc a rub.

Denárová měna (cca 955 – 1300): Denárovou měnou v užším slova smyslu (tj. v poměru k jednostrannému brakteaťu) rozumíme ražbu dvoustranných mincí v Čechách až do třetího desetiletí 13. století, na Moravě do poloviny 13. století. Do téže doby náležejí i západočeské ražby fenikových mincí. Její počátek je spojován se jménem přemyslovského knížete Boleslava I. (935–972) a kladen do doby po roce 955 (nejnověji do let 960–962; Z. Petrů, První české mince. Praha 1998). Ve starší odborné literatuře se objevily i názory, že denáry razil už kníže Václav (před rokem 935), ale toto stanovisko již moderní numismatika nesdílí. Vedle mincí přemy-

slovských Boleslavů se v letech 981 – 995 setkáváme i s ražbami východočeského knížete Soběslava z rodu Slavníkovců a jeho bratra Vojtěcha, pražského biskupa. Po definitivním sjednocení Čech pod vládou Přemyslovců po roce 995 byla sjednocena i ražba mince. Vládní mincovny byly tehdy na pražském hradě a na Vyšehradě (od poslední čtvrtiny 10. století) v 11. století pak i na Kouřimi a St. Plzni. Tehdy lze mluvit i o počátcích panovnického mincovního regálu. Na Moravě razili Přemyslovci počínaje Břetislavem I. (1021 až 1034) v Olomouci; od poloviny 11. století pak ve třech údelech (Olomouc, Brno, Znojmo), a to až do roku 1148. Mimo vládní a úřední ražby od přelomu 11./12. století víme též o mincování pražských a olomouckých biskupů v první polovině 12. století. Ke znovuoobnovení moravské mince denárového typu došlo potom v letech 1197 – 1253 (tzv. moravské denáry fenikového typu).

První denáry měly rozměr zhruba 15 – 20 mm a hmotnost 1,4 – 1,3 g. Záhy po roce 967 lze pozorovat jistou pravidelnost ve výskytu větších a menších denárových střížků rozdílné hmotnosti, což dovoluje mluvit o jisté formě měnové soustavy, o denárech a jejich polovinách, tzv. obolech. Reformou v průběhu první poloviny 11. století (mezi 1008 – 1055) byla zavedena nová mincovní jednotka, tzv. hřivna (marka) o hmotnosti zhruba 210 g (polovina libry), jejíž použití znamenalo snížení hmotnosti (kolem 0,9 g) a průměrné velikosti denárů (průměr kolem 10 mm) při zachování stejného mincovního čísla (tj. 240 denárů z hřivny).

První české denáry jsou poměrně typově uniformní, a lze proto hovořit v první fázi (60. léta – počátek 11. století) o tzv. typu řezenském, ethelredském (anglosaském), frízském a posléze o tzv. byzantinizujícím typu. Všechny vesměs prokazují převažující vliv vnějších okolností (vzory; zahraniční trhy dávají přednost určitému oblíbenému typu mince) na formování výtvarné stránky mince. Ve druhé fázi (přibližně do 70. let 11. století) se sice ještě projevuje působení vnějších vlivů, ale zároveň také snaha po jejich podřízení domácí obrazové symbolice (rozšiřování tzv. svatováclavského motivu

obrazem i slovem). Tehdy se také jeví postupná proměna technologie výroby ražebních kolků (kombinace staršího puncování a tehdy moderního rytí). Od 70. let 11. století převažuje pak až do konce ražby českých denárů rytí figurálních motivů s biblickými, antickými i zcela aktuálními náměty.

Jakost původních českých denárů 10. a počátku 11. století se pohybovala v rozmezí 0,650 – 0,900. První denáry hřivnové reformy v první polovině 11. století měly průměrnou ryzost 0,830, ale už v průběhu druhé poloviny tohoto století a zejména ve 12. století docházelo k soustavnému snižování jakosti. Nejhlubší míru poklesu kvality denárů představují ražby knížete Bedřicha z let 1172 – 1173, které při hmotnosti 0,76 g mají ryzost pouze 0,110. Koncem 12. století se zjevné zlehčování mince zastavilo a nově ražené denáry kolísaly svou hmotností a rozmezí 1,3 – 1,2 g při průměrné jakosti 0,217 stříbra. Je však třeba dodat, že souběžně s klesáním vnitřní hodnoty mincí stoupala jejich vnější výtvarná kvalita, která dosahovala namnoze vrcholů umělecké tvorby románského stylu.

V Kosmově kronice se na několika místech setkáváme s nářky nad častým obnovováním mince (tzv. renovatio monetae), která v důsledku výměny staré jakostnější za novou, méně kvalitní ražbu ztrácí soustavně na své hodnotě. Nucená výměna valné části platebních prostředků byla finanční operací, obvyklou po celé období středověku. Projevoval se v ní zeměpanský mincovní regál ve více či méně zjevné podobě, a to soustavným překračováním původně stanoveného mincovního čísla při trvalé nominální hodnotě mince. Jakostní rozdíl mezi obnovenou a starou mincí byl ziskem panovníka a v rozvinutějších podmínkách směny už vlastně legálním porušováním zákona hodnoty. V praxi se tak začal vytvářet rozdíl mezi nominální a reálnou hodnotou platebních prostředků, který byl zvládnutelný jen v podmínkách teritorializace mince. Ale už zvýšení hmotnosti denárových ražeb za Přemysla Otakara I. a zejména zvýšení jejich kvality svědčí o změně objektivních ekonomických podmínek. Těmi byl rozvoj výrobních sil v zemědělství i v řemesl-

né produkci, vytváření širších předpokladů zboží výroby, tedy i růst tržních vztahů a prohlubování celé sociálně ekonomické struktury českého státu. Vše rto našlo posléze svůj výraz v tzv. mincovní reformě Přemysla Otakara I., provedené zřejmě v druhé polovině 20. let 13. století, jejímž hmatatelným dokladem se stala mince nového typu – brakteát (v současných pramenech jsou tyto mince nadále nazývány denarii; název brakteát je pozdější, humanistický).

63) Brakteát, Přemysl Otakar II. (1253 – 1278), Ag

Brakteáty (bractea = plíšek) byly v Čechách zaraženy podle severoněmeckého vzoru. Soudilo se, že se tak stalo kolem roku 1210. Nejnovější rozbory mincovních nálezů však ukazují, že pro toto vžití datování počátku ražby českých brakteátů chybí jakékoliv zdůvodnění. Na základě předložených studií se zdá, že k zahájení jejich ražby nemohlo dojít před rokem 1220–25 ani po roce 1230. Zavedení této technicky i typově odlišné mince, zhotovované z tenkého plechu, neměnilo vcelku nic na dosud užívané mincovní váhové jednotce, tj. na české hřivně. Brakteáty byly raženy jako jedno-

stranné mince bez popisu (němé), a to v první polovině 13. století v průměrné hmotnosti 1 g, velikosti 38 – 42 mm při jakosti 0,970–0,920. Tyto tzv. velké brakteáty nebyly však jediným typem mince, raženým v hranicích českého státu. Na Moravě v letech 1197–1253 trvala ražba dvoustranných denárů fenikového typu a v západních Čechách (Plzeň) se z obchodních důvodů prováděla emise zahraniční mince, zvl. bavorských feniků.

Rozvoj hlubinné těžby stříbra (Jihlava, později Kutná Hora) od 40. let 13. století umožnil po polovině 13. století přikročit k realizaci široce založené reformy mince a k její nové organizaci. Důvody byly především ekonomické, ale záměr byl motivován i politicky, tj. existencí rozsáhlého politického útvaru (říše Přemysla Otakara II.), ve kterém měla být měna vzájemně metrologicky konvertibilní. Úprava se dotýkala především zvýšení hmotnosti české marky (hřivny) asi o 15,5 %, tedy o půldruhé uncie (tj. 253,17 g), vytvoření zvláštní těžší hřivny moravské, která by se rovnala nové vídeňské hřivně (asi 280 g) a konečně zrušení centralizace emise v Čechách a pronájmu mincoven v jednotlivých královských městech. Současně došlo k zaražení tzv. středních brakteátů (hmotnost 0,5–0,8 g, průměr 27–32 mm jakost 0,903–0,800). Ještě koncem 60. let 13. století směřoval však vývoj k dalšímu zmenšení střížku a k ražbě tzv. malých brakteátů (hmotnost kolem 0,6 g, průměr 16–27 mm), které měly podstatně lepší jakost než brakteáty střední. Obdobně probíhal vývoj i na Moravě, kde se objevily jen střední a malé brakteáty. Fázevý vývoj velikosti střížku však patrně nesměřoval k vytvoření měnové soustavy, mimo jiné i proto, že nálezy z tohoto období dokládají ve značné míře lámání mincí a vytváření nižších nominálů uměle; to pak svědčí pro to, že mince byla spíše vážena než počítána.

Jestliže velké brakteáty byly svým obrazem poměrně uniformní (poprsí nebo postava panovníka s atributy a heraldickými znemeními), nelze totéž říci o středních a malých brakteátech. Jejich obrazová náplň je velmi variabilní, střídají se tu figurální motivy

s architektonickými a s uplatňováním ornamentiky heraldického charakteru.

Nedlouho po nástupu Václava II. na český trůn (po roce 1283) se v českém mincovnictví objevila tendence obnovit ražbu tzv. středních brakteátů s vyrovnanou jakostí. Jejich kvalita záležela v dostatečném množství suroviny, produkované tehdy v nově otevíraných slojích mezi Kolínem a Čáslaví, v místech, kde ze sídliště horníků začalo vyrůstat město Kutná Hora. Kutnohorské horní podnikání se stalo impulsem pro reformu měny, na jejíž přípravě se pracovalo od počátku 90. let 13. století.

Grošová měna (1300 – 1547): V červenci roku 1300 byly zaraženy první pražské groše a jejich díly, tzv. parvi denarii nebo krátce parvy (též denáry). Šlo o skutečnou měnovou soustavu a přechod od brakteátů ke grošům byl stanoven v poměru 6 brakteátů = 1 groš. Reforma byla provedena za účasti italských finančníků (Appardo, Cino, Rinieri), jejichž úkolem bylo patrně především řešení ekonomických a organizačních otázek vyplývajících z koncentrace výroby mince v Kutné Hoře.

Nově ražená mince měla být „mincí věčnou“, tj. stálou zejména svou ryzostí. Z pražské patnáctilové hřivny (253 g) mělo být raženo 64 grošů o přibližně stejné hmotnosti 3,9 g, anebo 768 parvů. Početní jednotkou se stala tzv. kopa grošů (sexagena grossorum), která představovala 60 grošů nebo 720 parvů (= haléřů, relace ke groši 1 : 12). (Viz tab. II, s. 467).

Jestliže vnější vzhled „věčné mince“ byl vskutku trvalý (líc: ve dvojím obvodu opis – jméno a titul panovníka, v poli mince královská koruna; rub: opis „GROSSI PRAGENSES“, v poli mince heraldicky situovaný lev; název groš odvozen od kvalitní francouzské mince – tourského groše), byla její jakost značně proměnlivá a v zásadě klesající. Jestliže v letech 1300 – 1305 se pohyboval obsah stříbra v groši v rozmezí 3,586 – 3,510 g, potom v období 1311 až 1327 poklesl na 3,413 – 3,337 g, v letech 1340 – 1346 na 3,18 až 3,60 g, v letech 1346 – 1350 na 2,989 až 2,966 g. Druhá polovina 14.